De la pentarhie la diptic

Cum s-a format „ordinea cinstirii” în Bisericile Ortodoxe

Autor: Pavel Kuzenkov, master în științe istorice, conferențiar

În Biserica Ortodoxă, drept singurul Cap al acesteia este cinstit Domnul Iisus Hristos, Căruia i s-a dat toată puterea, în cer și pe pământ (cf. Matei 28, 8). Și dacă la catolici Papa de la Roma are „putere deplină, supremă și universală asupra Bisericii”, în calitate de „vicar al lui Hristos” (Catehismul bisericii catolice, p. 882), în tradiția ortodoxă Întâistătătorii Bisericilor Locale autocefale sunt considerați egali în demnitatea lor arhierească. În același timp, există între ei o anumită ordine a cinstirii, conform căreia sunt pomeniți în dipticele liturgice. Cum s-a format această tradiție seculară?

Hristos și Apostolii despre întâietate în Biserică

Potrivit Evangheliilor, Domnul nu a evidențiat vreun „lider” dintre Apostoli care să se bucure de drepturi speciale asupra altora. Mai mult, Domnul Iisus Hristos a stârpit rapid toate încercările ucenicilor de a afla cine dintre ei ar avea vreun privilegiu (Luca 22, 24 – 30; Matei 18, 1 – 2) și le-a spus: „Cel mai mare dintre voi să fie ca cel mai tânăr, şi căpetenia ca acela care slujeşte” (Luca 22, 26; comp. Matei 23, 11 – 12). După care El Însuși le-a dat un exemplu al acestei neobișnuite înțelegeri a stăpânirii, spălând

picioarele Apostolilor la Cina cea de Taină. Sistemul în care conducătorul, cu cât era mai mare, cu atât mai multor subordonați le slujea, era de neînțeles pentru păgâni. Și într-adevăr, în condițiile „acestei lumi” acest sistem este de neconceput. Dar acest principiu al iubirii, care este opus prevederilor puterii lumești bazate pe putere și mândrie, domnește în Biserica lui Hristos de două mii de ani. Idealul conducerii bisericești este Bunul Păstor din Biblie Care Își pune viața pentru cei care sunt sub cârmuirea Lui (Ioan 10, 11 – 16; comp. Isaia 40, 11 ș.a.).

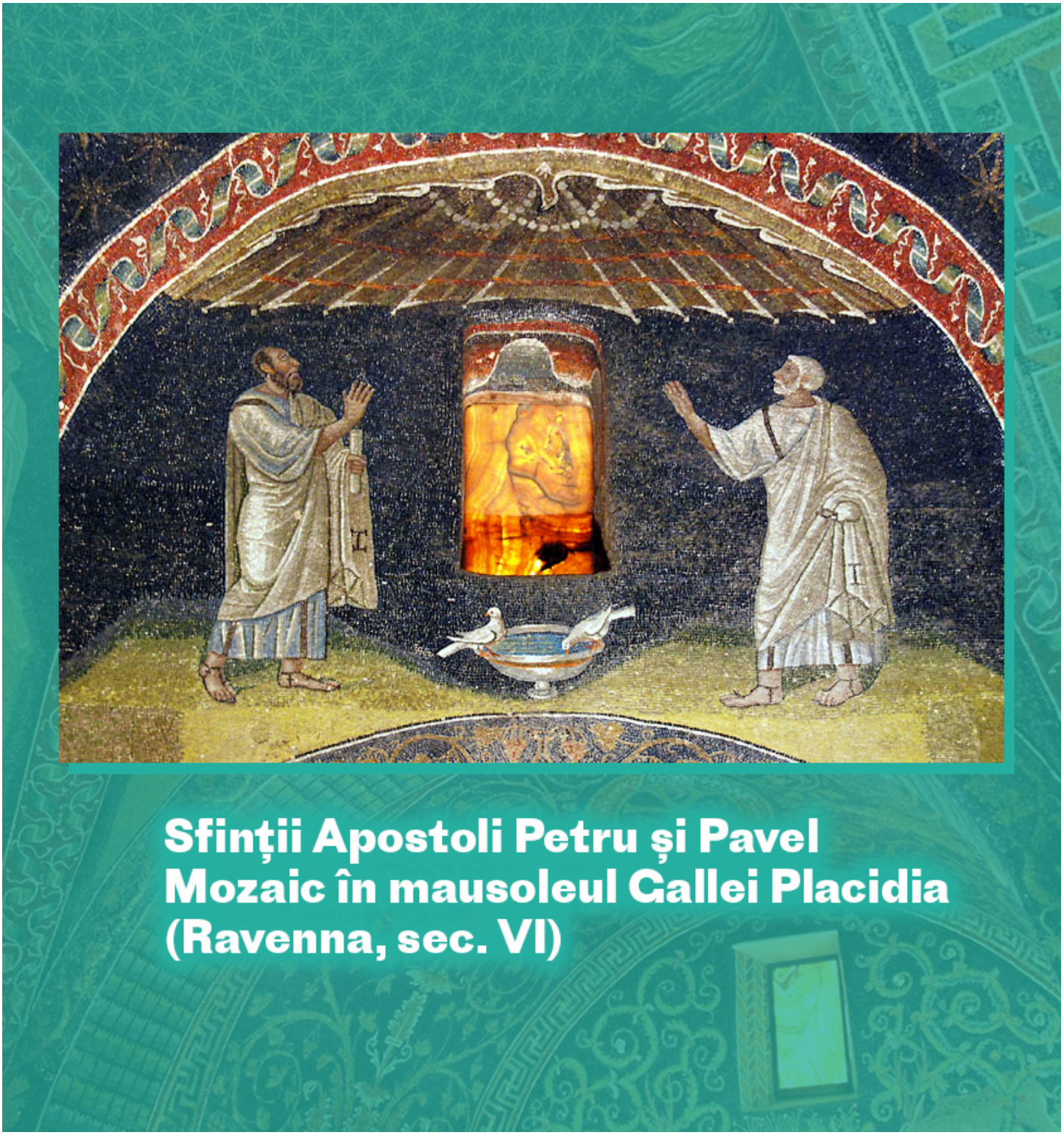

Hristos – Păstorul cel Bun.
Mozaic în mausoleul Gallei Placidia (Ravenna, sec. VI)

Mausoleul Gallei Placidia
(Ravenna, prima jumătate a secolului al V-lea)

Nașterea ierarhiei

Deja Apostolul Pavel menționează slujirea bisericească a unui episcop (lit. „supraveghetor, supervizor”) și a unui diacon (lit. „slujitor”) (1 Timotei 3). La început, episcopul abia se distingea de preoți („bătrâni”) care administrau comunitățile în perioada apostolică (Faptele Apostolilor 15, 23; 16, 4 ș.a.). Din secolul al II-lea, episcopii au primit puterea exclusivă, pe viață, puterea „de a lega și dezlega”, au început să conducă adunările euharistice și au stat înainte în rugăciunile credincioșilor în calitate de succesori ai Apostolilor. Episcopul Romei – capitala imperiului și locul înmormântării Apostolilor cu cea mai înaltă autoritate, Petru și Pavel – se bucura de prerogative speciale. Deja în secolul al II-lea, el a fost considerat cel mai influent episcop nu numai în cadrul Imperiului Roman, ci și în afara acestuia.

Sinoadele și sobornicitatea

În secolul al III-lea, au apărut adunările (sinoadele) episcopilor cetăților unor anumite provincii romane (în greacă: „eparhii”) sub președenția episcopului cetății principale, a metropolei. Episcopul mai mare (mitropolitul) era obligat să se consulte cu episcopii din provincia sa, iar aceștia trebuiau să-l respecte ca pe capul lor. În același timp, episcopii rămâneau conducători cu puteri depline în episcopiile lor (canonul 34 apostolic, canonul 9 de la Sinodul din Antiohia). În anul 325, primul împărat creștin, Constantin cel Mare, a chemat episcopii la Niceea pentru a sărbători jubileul domniei sale. Această întâlnire a deschis o serie de reuniuni extraordinare ale episcopatului, convocate de autoritățile statului

pentru a soluționa dezacordurile în cadrul Bisericii. Șapte Sinoade Ecumenice din secolele IV-VII au formulat fundamentele dogmatice și canonice ale Ortodoxiei și ale sobornicității.

Întrucât episcopatul de la Sinoadele Ecumenice se aduna din întreg imperiul, a apărut nevoia unei ierarhii ceremoniale pentru clerul superior. Inițial, statutul episcopilor depindea de autoritatea lor personală. Dar deja în anul 325, la Niceea (în canonul al șaselea de la Sinodul I Ecumenic), s-au stabilit următoarele:

„Să se ţie obiceiurile cele vechi, cele din Egipt şi din Libia şi din Pentapole, aşa încât episcopul din Alexandria să aibă stăpânire peste toate acestea, pentru că acesta este şi obiceiul episcopului Romei. De asemenea şi în Antiohia şi în celelalte provincii să li se păstreze Bisericilor întâietăţile”.

Tocmai acest canon a fost folosit ulterior de papi pentru a-și justifica pretențiile la așa-numitul primat (întâietate). Este curios faptul că, deja în versiunile latine vechi, acest canon începe cu niște cuvinte care nu există în originalul grecesc: „Scaunul Romei s-a bucurat întotdeauna de primat”. Dar, de fapt, canonul vorbește doar despre recunoașterea drepturilor arhiereilor din cetățile cele mai mari în raport cu episcopii din provinciile înconjurătoare.

Scaunele bisericești la începutul sec. Al IV-lea

Sinodul II Ecumenic (miniatură din secolul al IX-lea la operele Sf. Grigorie Teologul)

Cele două Rome

Înființarea Constantinopolului în anul 330, a fost o provocare pentru vechea tradiție politică și ecleziastică în care Roma nu avea și nici nu putea să aibă concurenți. „Cetatea eternă” era privită nu numai ca un simbol al puterii „supernațiunii” romane, ci și ca o garanție sacră a existenței lumii în sine. Și scriitorii creștini recunoșteau că slăbirea Romei va duce la o catastrofă universală. Apoi a apărut în Răsărit o Nouă Romă, unde s-a mutat însuși împăratul. Apariția noii capitale a necesitat o revizuire a sistemului „prerogativelor” scaunelor bisericești fixat la Niceea. Episcopul orășelului Bizanț, pe locul căruia Constantin cel Mare a construit Noua Romă, a fost un episcop de rând al provinciei Tracia, subordonat Mitropolitului capitalei acesteia, Heracleea. Dar acest statut nu corespundea nicidecum capitalei imperiului, care s-a transformat rapid într-o metropolă. Astfel, la cel de al doilea Sinod Ecumenic de la Constantinopol din anul 381, a fost adoptat următorul canon (canonul al treilea):

„După episcopul Romei, întâietatea cinstei să o aibă episcopul Constantinopolului, pentru că (cetatea) aceasta este Roma nouă”.

Sf. Evanghelist Marcu, sec. XIII
Miniatură bizantină

Noua Romă a fost egalată cu Roma cea veche nu numai în ceea ce privește statutul politic, ci și în ceea ce privește statutul bisericesc. Cu toate acestea, natura „prerogativelor în cinste” pe care le-a primit nu a fost precizată, fapt ce a stârnit o serie de conflicte. Episcopii de Constantinopol, neavând propria lor provincie, au început să-și extindă autoritatea în măsura în care circumstanțele permiteau acest lucru, ceea ce a provocat proteste din partea mitropoliților vecini. Deosebit de acută a fost reacția Efesului, o metropolă din Asia Mică care era mândră de statutul său de scaun al Sfântului Ioan Teologul.

În Occident, Sinodul al II-lea nu a fost recunoscut imediat ca fiind Ecumenic, iar canonul menționat mai

sus a fost ignorat de papi, care au continuat să considere cele trei scaune enumerate în canonul de la Niceea – Roma, Alexandria și Antiohia – drept cele mai importante. În acest sens, a jucat un rol atât orientarea către vechea tradiție, care era caracteristică conștiinței romane, cât și tendința de a ridica autoritatea unui anumit scaun la timpurile apostolice. Biserica de la Roma a fost văzută ca provenind de la Sfinții Apostoli Petru și Pavel; în Antiohia, de asemenea, s-au ostenit cei doi Apostoli verhovnici, în timp ce scaunul din Alexandria a fost întemeiat de ucenicul Sfântului Petru, Sfântul Evanghelist Marcu. Dar cu ce se putea lăuda Bizanțul, care înainte fusese o mică cetate nesemnificativă? Abia multe secole mai târziu avea să apară tradiția conform căreia Sfântul Apostol Andrei a fost aici, ceea ce va transforma Constantinopolul într-un scaun apostolic și, mai mult, fondat de Apostolul cel întâi chemat, fratele mai mare al Sfântului Apostol Petru.

Dionisie. Sinodul IV Ecumenic. Biserica «Nașterea Maicii Domnului» din Mănăstirea Ferapont, Rusia, 1502

Sinodul IV Ecumenic. Miniatură bizantină

Canonul 28 al Sinodului de la Calcedon și jurisdicția Constantinopolului

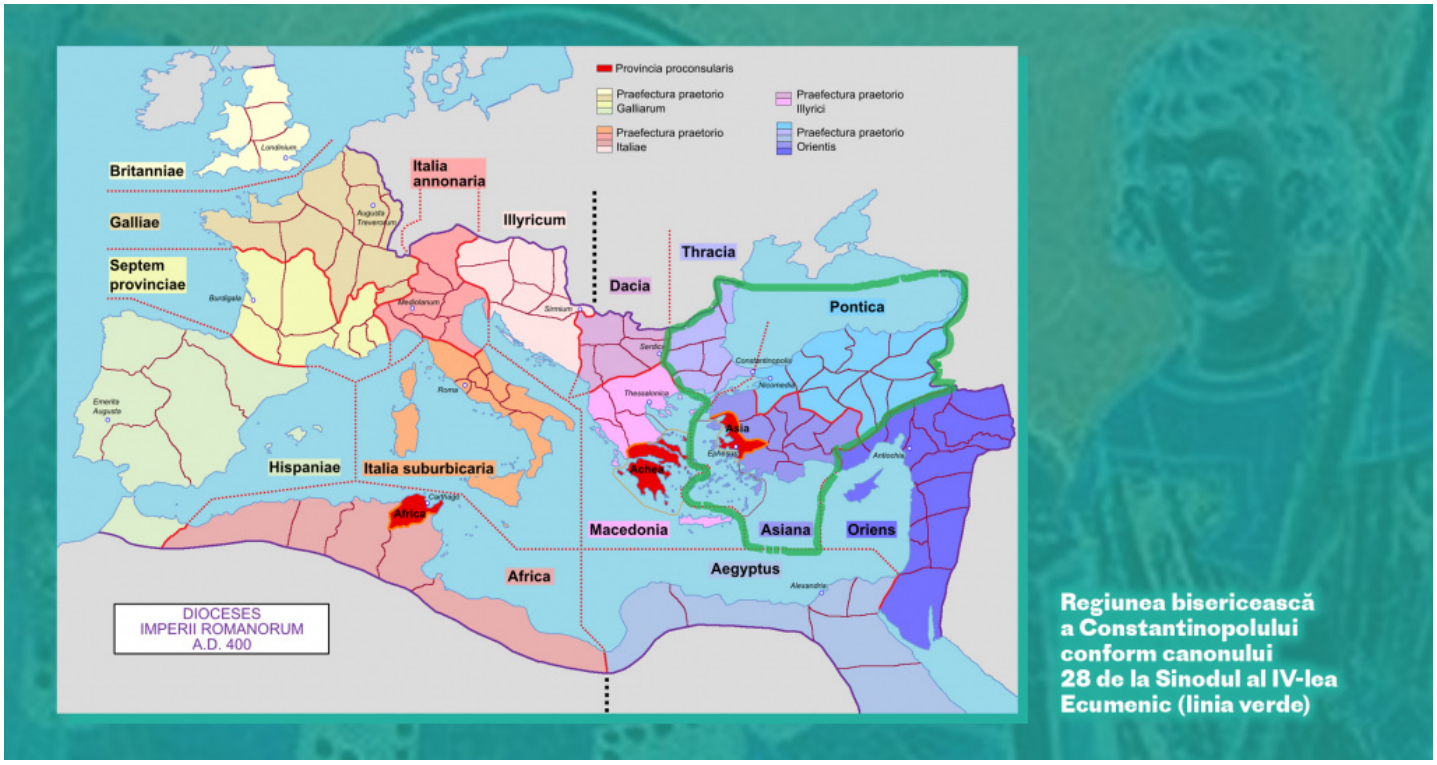
Autoritatea bisericească a Constantinopolului era imposibil de negat, mai ales după ce, în anul 395, Imperiul Roman s-a divizat definitiv în două, iar jumătatea sa din Occident a început să cadă în declin din ce în ce mai vizibil. Mai mult, era nevoie să se determine în mod formal granițele jurisdicției scaunului Noii Rome, astfel încât Patriarhul acesteia (așa au fost numiți episcopii principali începând cu secolul al V-lea) să nu intervină în provincii străine. De aceea, în 451, Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Calcedon a adoptat o serie de canoane importante, printre care deosebit de important este canonul 28:

„Urmând întru totul hotărârilor Sfinţilor Părinţi şi cunoscând canonul abia citit al celor 150 de Dumnezeu preaiubitori episcopi, care s-au întrunit în împărătescul Constantinopol, în noua Romă, sub marele

Teodosie, fostul împărat de pioasă amintire, aceleaşi le orânduim şi le statornicim şi noi, despre întâietăţiie preasfintei Biserici a aceluiaşi Constantinopol, a noii Rome, de vreme ce şi scaunului Romei vechi părinţii după dreptate i-au dat întâietatea pentru că cetatea aceea era cetate împărătească. Şi cei 150 episcopi preaiubitori de Dumnezeu, îndemnaţi de acelaşi scop, au dăruit întâietăţi egale Preasfântului scaun al Romei noi, socotind a fi cu dreptate ca cetatea care s-a cinstit cu împărăţia şi cu senatul şi care a dobândit întâietăţi deopotrivă cu ale vechii Rome împărăteşti, întocmai ca şi aceea să se facă de mare şi în lucrurile cele bisericeşti, fiind a doua după aceea. De asemenea, s-a hotărât ca numai mitropoliţii diecezei Pontului, a Asiei şi a Traciei, precum şi episcopii din ţinuturile barbare ale diecezelor numite mai înainte să se hirotonească de către pomenitul preasfânt scaun al Preasfintei Biserici din Constantinopol; şi adică, fiecare mitropolit al diecezelor pomenite, împreună cu episcopii din eparhie hirotonind pe episcopii din eparhie după cum se rânduieşte prin dumnezeieştile Canoane; iar mitropoliţii pomenitelor dieceze să fie hirotoniţi, după cum s-a spus, de către arhiepiscopul Constantinopolului, după ce, potrivit obiceiului, s-au făcut alegeri unanime şi i s-au adus lui la cunoştinţă”.

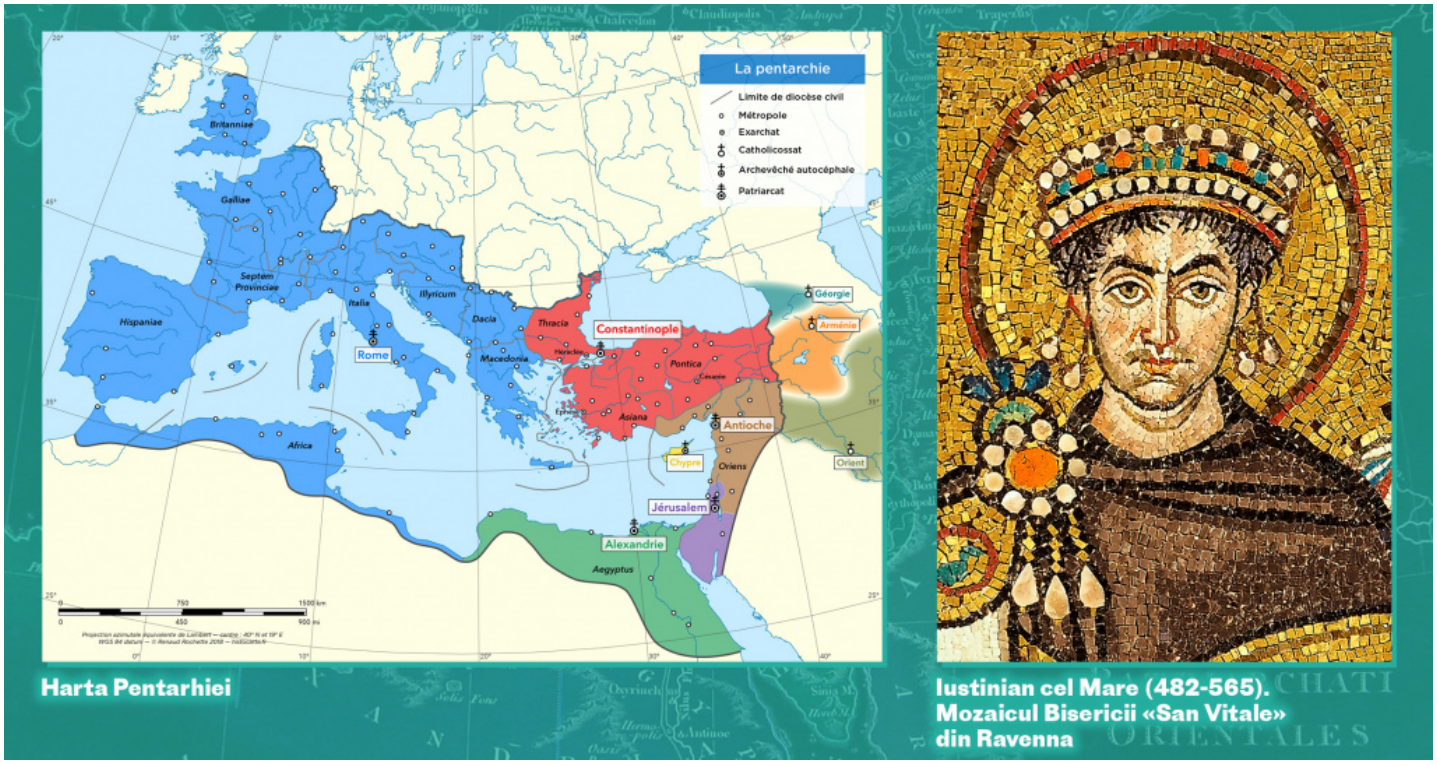
Aceste canoane sunt extrem de importante, deoarece pe baza lor, deja în secolul al XX-lea, unii teologi vor încerca să construiască o teorie a jurisdicției ecleziastice universale a Constantinopolului (Istanbulului). Dar este suficient să citim cu atenție aceste texte pentru a ne convinge că în ele nu se pune problema unei „jurisdicții universale”. Dimpotrivă, Părinții de la Sinod restricționează limitele drepturilor arhiepiscopului de Constantinopol, acordându-i dreptul de a hirotoni mitropoliți în cele trei dieceze, precum și episcopi ai comunităților barbare din cadrul diecezelor numite. În cadrul Imperiului Roman din acea vreme existau multe triburi germanice și alte triburi care se stabileau în imperiu în calitate de aliați (federați); aceștia nu erau incluși în structura administrativă a imperiului, iar structurile lor bisericești erau conduse de episcopi speciali, subordonați direct patriarhului.

Așadar, cel de-al 28-lea Canon al Sinodului de la Calcedon a egalat Roma Veche și Roma Nouă în privilegiile lor și a repartizat trei dieceze în sfera jurisdicției bisericești a Constantinopolului: Pont, Asia și Tracia.

Cinci „Patriarhii Ecumenice”

La același Sinod de la Calcedon, a fost luată și o altă decizie importantă. Cetatea sfântă a Ierusalimului a fost definitiv evidențiată ca o jurisdicție bisericească separată. Așa au apărut cele cinci scaune principale din Imperiul Roman, ale căror întâistătători au primit titlul de patriarh: Roma, Constantinopolul, Alexandria, Antiohia și Ierusalimul. Zonele lor de jurisdicție erau complet diferite față de împărțirea administrativă: de la întregul imperiu occidental, cu prefectura alăturată Illyricum, lângă Roma, până la o serie de mici provincii lângă Ierusalim. Cu toate acestea, imensa „patriarhie occidentală” era o ficțiune convențională: în secolul al V-lea, Imperiul Roman de Apus a încetat să mai existe, iar controlul Romei asupra structurilor bisericești care apăruseră pe ruinele regatelor barbare ale acestuia era iluzoriu. Mai mult, Biserica din Africa Latină a interzis în mod explicit apelurile „dincolo de mare”, adică la Roma (canoanele 32, 37, 118 și 139 ale Sinodului de la Cartagina), iar Arhiepiscopul de Aquileia (Grado, Veneția) a pretins pentru el însuși titlul de patriarh.

Harta Pentarhiei

Iustinian cel Mare (482-565). Mozaicul Bisericii «San Vitale» din Ravenna

Împăratul Iustinian cel Mare a făcut apel la Roma și la Constantinopol ca la scaunele principale din imperiu (edictul din 533; instituția 131 din anul 545), în timp ce plenitudinea Bisericii Universale și Apostolice a redus-o la acordul celor cinci „preafericiți patriarhi ai întregului Univers” și episcopii subordonați acestora (instituția 109 din anul 541). În același timp, la titlul Arhiepiscopului de Constantinopol s-a adăugat numele onorofic de „Patriarh ecumenic”, care sublinia statutul Noii Rome ca fiind una dintre patriarhiile Universului (ale „oicumenei”, așa cum s-a autodenumit grandios Imperiul Roman).

Trebuie avut în vedere faptul că împărțirea Bisericii în cinci patriarhii nu a fost absolută: aceasta nu a luat în considerare nici Biserica Ortodoxă a Ciprului, nici scaunul arhiepiscopal special înființată în 545 de însuși Justinian în localitatea sa natală Justiniana Prima, ca să nu mai vorbim de Bisericile care se aflau în afara imperiului.

Dionisie.
Sinodul V Ecumenic.
Biserica «Naşterea Maicii Domnului»
din Mănăstirea Ferapont,
Rusia, 1502

Sinodul Trulan.
Miniatură din Cronica Ilustrată

Pentarhia în Bizanțul medieval

Formularea canonică finală a sistemului celor cinci patriarhii a avut loc în 692 la Sinodul V-VI Ecumenic (Trulan). Canonul 36 adoptat de acest Sinod spune:

„Înnoind cele legiuite de către cei 150 de Sfinţi Părinţi, care s-au adunat în această de Dumnezeu păzită şi împărătească cetate, şi de către cei şase sute treizeci care s-au întrunit în Calcedon, orânduim ca scaunul Constantinopolului să aibă parte de întâietăţi deopotrivă cu ale scaunului Romei vechi, şi ca în lucrurile cele bisericeşti să se facă tot atât de mare ca şi acela, fiind al doilea după acela, după care să se numere scaunul marii cetăţi a alexandrinilor, apoi al Antiohiei, şi după acesta acela al cetăţii ierusalimitenilor”.

O altă ordine a „scaunelor principale” a fost adoptată în Occident. În „Donatio Constantini” (celebrul fals din secolul al VIII-lea care justifica drepturile papilor la puterea seculară), după Roma sunt pomenite Alexandria, Antiohia, Ierusalimul și Constantinopolul, ca fiind subordonate celei dintâi. Autorul acestui fals medieval nu a fost jenat de faptul că „actul” datează din anul 315, când Constantinopolul nici măcar nu exista ca proiect: important pentru el a fost să pună „parvenitul” de Constantinopol pe ultimul loc. Papalitatea a subliniat în repetate rânduri statutul secundar al Constantinopolului în calitate de patriarhie și a protestat împotriva titlului de „ecumenic” care s-a înrădăcinat în epoca bizantină ca fiind atribuit scaunului de la Constantinopol. În secolul al VII-lea, toate celelalte scaune patriarhale din Orient au fost

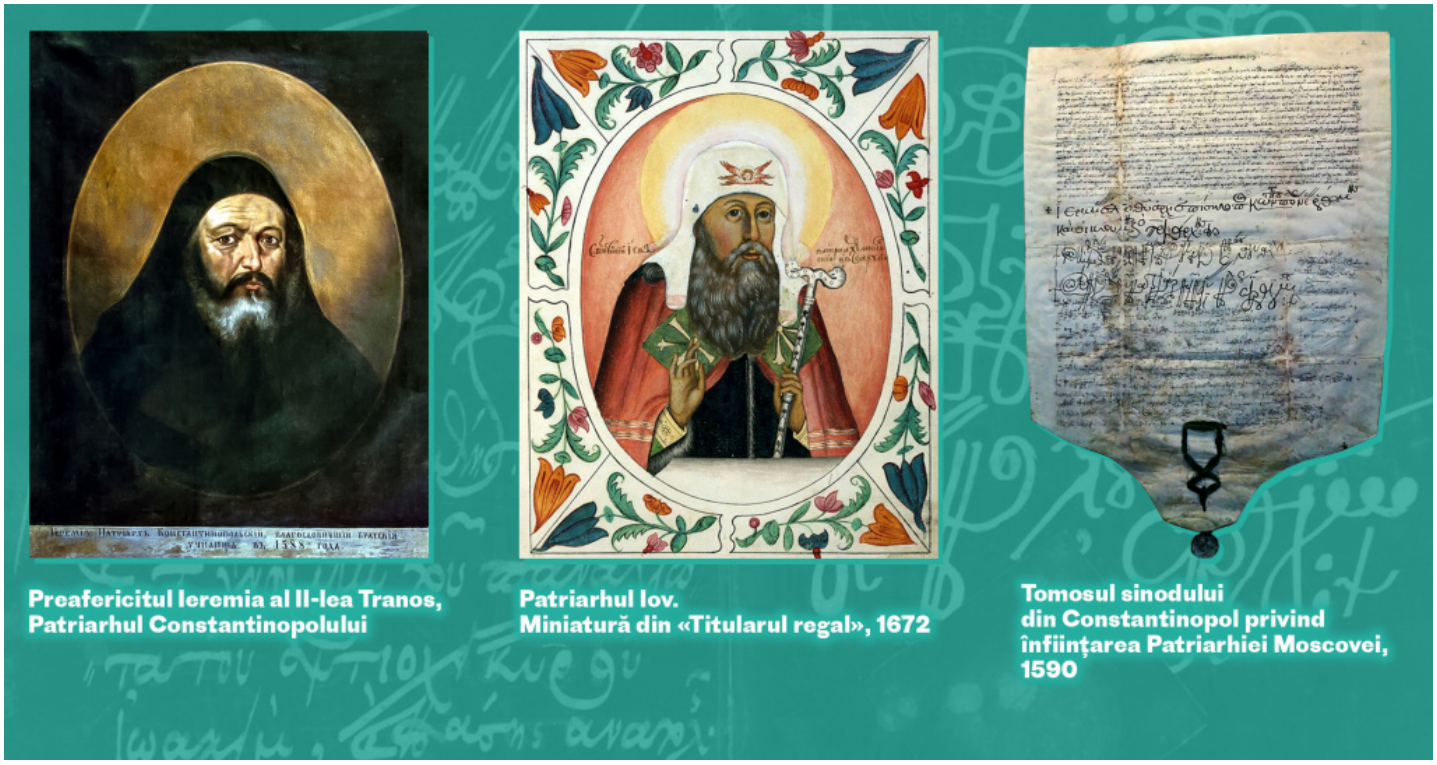
cucerite de arabi, iar Constantinopolul a rămas singura patriarhie ecumenică de pe teritoriul imperiului.

Cu toate acestea, și ceilalți patriarhi au continuat să se considere drept principalii episcopi ai Bisericii celei Una și Universale. Pentarhia, deși a fost privită de scriitorii bizantini ca fiind o plenitudine ecleziastică organică, asemănătoare celor cinci simțuri umane, nu a fost niciodată înțeleasă ca fiind o mulțime închisă. În secolele X-XIII, au apărut Biserici independente (Sârbă și Bulgară) care nu făceau parte din ea. Este un fapt interesant că nici căderea Romei în secolul al XI-lea nu a modificat în niciun fel această concepție: Teodor Balsamon (sec. XII) și Matei Vlastares (sec. XIV) vorbesc despre împărțirea Oicumenei între cinci patriarhi „fără a lua în calcul Bisericile mai mici”.

Moscova în locul Romei

Ridicarea Mitropolitului Moscovei la treapta de patriarh de către Patriarhul Ieremia al II-lea al Constantinopolului în 1589, confirmată de Sinoadele Patriarhilor din Orient în 1590 și 1593, a introdus o nouă înțelegere a pentarhiei. Sfântul Iov, Patriarhul Moscovei și al Întregii Rusii, a scris despre acest lucru în felul următor:

„În locul papei, cel mai mare părinte al nostru ar trebui să fie Preafericitul și marele domn Ieremia, Arhiepiscopul Constantinopolului – Noua Romă și Patriarhul ecumenic, iar apoi să-i urmeze cei patru Patriarhi ai: Alexandriei, Antiohiei, Ierusalimului și al cetății domnitoare a Moscovei din împărăția rusă”.

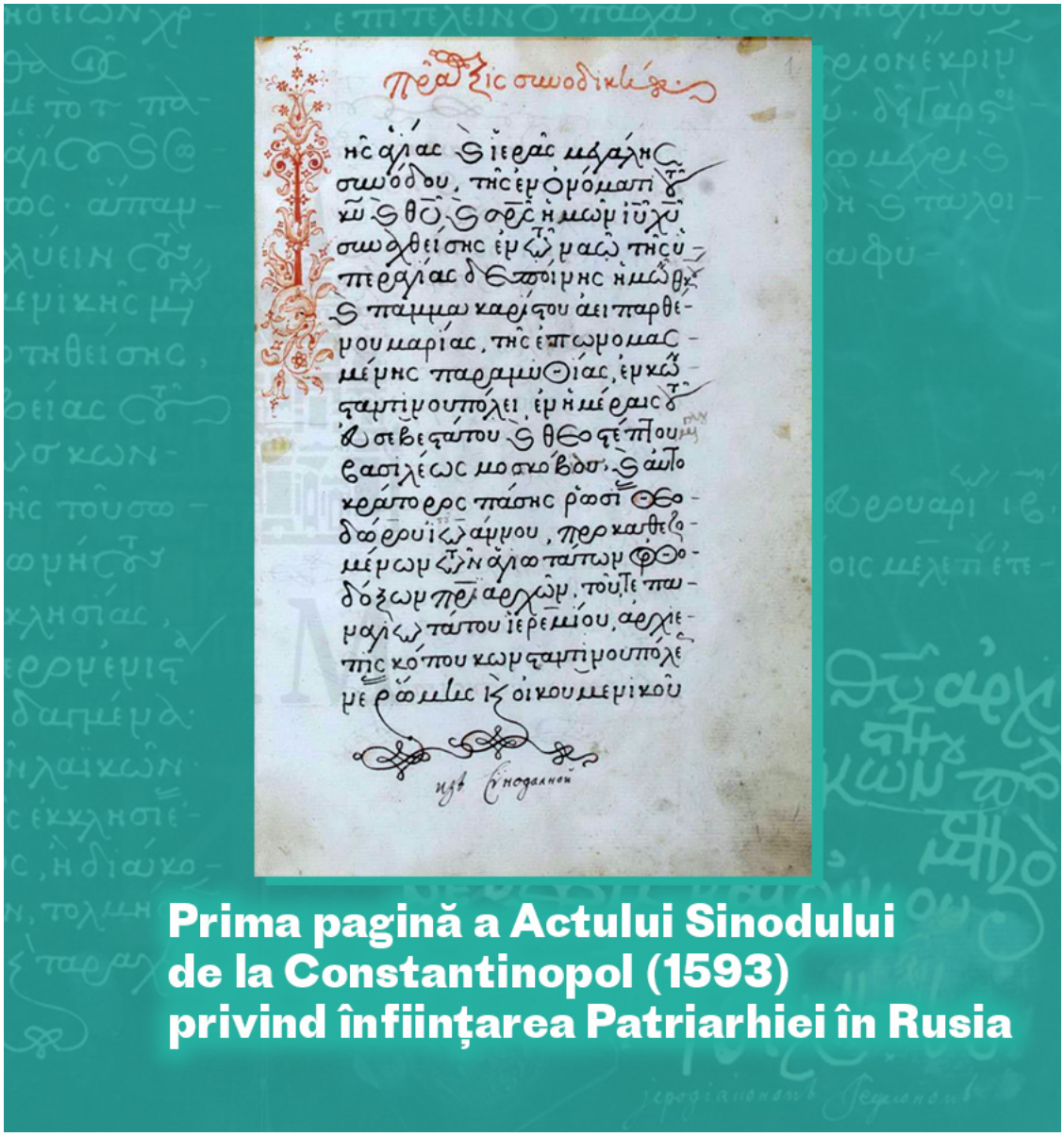
Preafericitul Ieremia al II-lea Tranos, Patriarhul Constantinopolului

Patriarhul Iov. Miniatură din «Titularul regal», 1672

Tomosul sinodului din Constantinopol privind înființarea Patriarhiei Moscovei, 1590

Sinodul din 1590, a stabilit că de atunci înainte Patriarhul Constantinopolului avea să fie primul,

Patriarhul Moscovei al cincilea. Iar la Sinodul din 1593 s-a proclamat în mod special că Moscova a fost declarată Patriarhie din respect pentru statutul politic al Rusiei: „căci Dumnezeu a învrednicit această țară de împărăție”.

Așadar, Moscova a primit demnitatea patriarhală în calitate de capitală a singurului regat ortodox din lume, la fel cum s-a întâmplat odinioară cu Constantinopolul. Este adevărat că Moscova nu a fost ridicată la o poziție egală cu acesta, dar i s-a acordat ultimul, al cincilea loc în pentarhie.

În acea perioadă, patru Patriahii din Orient se aflau pe teritoriul celui mai mare stat din lumea islamică – Imperiul Otoman. În același timp, Patriarhul Constantinopolului se bucura de drepturile capului întregului millet ortodox, fapt ce i-a oferit oportunități speciale. Cu toate acestea, când Fanarul (cartierul din Istanbul unde se află reședința patriarhului) a încercat să submineze drepturile canonice ale fraților săi din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, a primit o respingere fermă.

Revendicările recente ale Constantinopolului și poziția Bisericii Ortodoxe Ruse

În secolul al XX-lea, după apariția Republicii Turcia și deportarea din Asia Mică a populației grecești, poziția Constantinopolului a devenit dificilă. Atunci, Patriarhii ecumenici, cu sprijinul Antantei, au decis să-și transforme titlul onorific într-un statut real de „Patriarh ecumenic”. Profitând de situația gravă în care se afla Biserica Ortodoxă Rusă, aceasta fiind supusă unor persecuții fără precedent, Constantinopolul a început să ia sub „jurisdicția sa supremă”, într-un mod unilateral și necanonic, Bisericile Locale care apăreau în noile state naționale din Europa de Est. Prin reinterpretarea celui de-al 28-lea canon de la Sinodul din Calcedon, Fanarul a început să considere drept „barbari” toate popoarele care nu aveau propriile Biserici Ortodoxe vechi și și-a extins autoritatea asupra lor.

Nemulțumiți de statutul canonic tradițional de „primul între egali”, Patriarhii Constantinopolului au început să pretindă poziția de „arhiereu universal”, „primul fără egali”, după cum s-a exprimat unul dintre adepții acestui concept, Arhiepiscopul Americii Elpidofor Lambriniadis. Un pas important pe această cale a fost organizarea și desfășurarea, contrar poziției mai multor Biserici Ortodoxe, a „Sfântului şi Marelui Sinod Panortodox” din Creta în 2016, care a încercat să acorde Constantinopolului dreptul de a fi un „coordonator” a tuturor celorlalte Biserici ortodoxe. Putem judeca natura acestei „coordonări” după acțiunile Patriarhului Bartolomeu în legătură cu Biserica Ortodoxă necanonică din Ucraina. Aceste acțiuni, care reprezintă o încălcare gravă a vechilor canoane, au adus și continuă să aducă tulburare în Biserica Ortodoxă cea Una.

Biserica Ortodoxă Rusă păstrează cu strictețe principiul apostolic al sobornicității și recunoaște egalitatea drepturilor canonice ale Întâistătătorilor tuturor celor cincisprezece Biserici Locale autocefale, printre care se numără Bisericile din: Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Rusia, Georgia, Serbia, România, Bulgaria, Cipru, Grecia, Albania, Polonia, Ținuturile Cehe și Slovacia, și America. Toate aceste Biserici Ortodoxe Surori sunt membre cu drepturi egale a Bisericii celei Una, Sobornicească și Apostolească a lui Hristos.

O sursă: https://mospat.ru/ro/authors-analytics/59575/